

С. В. Харченкокандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології
Харківський національний університет внутрішніх справ

НЕЙРОДИНАМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ЗДІБНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ КУРСАНТІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Показано, що в обстеженій групі найбільш пов'язані з динамічними властивостями темпераменту здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх викликала, та логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки. З'ясовано залежність рівня розвитку здібностей соціального інтелекту від типу функціональної асиметрії головного мозку. Доведено, що більш високому рівню розвитку соціального інтелекту й окремих його властивостей сприяє рівнопівкульний тип перероблення інформації.

Ключові слова: соціальний інтелект, здібності соціального інтелекту, властивості темпераменту, функціональна асиметрія головного мозку, курсант.

Постановка проблеми. Особистість розвивається впродовж всього життя людини. До чинників формування особистості зазвичай відносять: біологічні передумови; соціальне середовище як взаємини, що складаються безпосередньо, природно; цілеспрямований та спеціально організований вплив соціуму у формі навчання та виховання; активність самого суб'єкта з розвитку індивідуальних особливостей. Ґрунтуючись на теоретичних положеннях Б. Ананьєва, можна стверджувати, що серед природних чинників на рівень соціального інтелекту особистості впливають деякі особливості вищої нервової діяльності, вік, стать, стан здоров'я (фізичного та психічного).

Найбільша увага вчених приділялася віковим особливостям соціального інтелекту, які вивчалися в окремі вікові періоди, від новонародженості до похилого віку, та в динаміці розвитку соціального інтелекту (О. Власова, Л. Ляховець, Р. Селмана, П. Ервіна, С. Харченко). У різні вікові періоди вченими вивчалися статеві відмінності здібностей соціального інтелекту. З'ясовано, що в дошкільному (Т. Недвецька), молодшому шкільному (Л. Ясюкова, О. Шешукова) та підлітковому (Т. Скворцова, А. Плотнікова та О. Родіонова) віці рівень розвитку більшості здібностей соціального інтелекту у дівчат вищий, ніж у хлопців.

Численні дослідження проводилися щодо впливу стану здоров'я на розвиток соціального інтелекту. Описаний негативний вплив на рівень соціального інтелекту людини уражень мозку (О. Лурія, Р. Крукow), психічних захворювань (О. Ричкова, Є. Пшук, О. Матросова, С. Пахомова), несприятливих особливостей розвитку дитини (Є. Алексєєва), вад зору, слуху (Г. Григорьєва, В. Зубкова, М. Сутиріна, С. Понамарьова), наяв-

ності різноманітних залежностей (Н. Сирота, Н. Зенцова, С. Єлшанський) тощо.

Найменш дослідженим залишається питання психофізіологічних передумов розвитку здібностей соціального інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психофізіологічні передумови розвитку здібностей соціального інтелекту вивчалися науковцями в різні вікові періоди (найчастіше – в дитячому віці). Так, Т. Алімовою з'ясовано, що в старшому дошкільному віці пластичність центральної нервової системи (далі – ЦНС) у реалізації зорової та моторної функції відображення структурних закономірностей у динамічно організованому сенсорному потоці може бути пов'язана з успішністю прогнозу розвитку соціальної ситуації [1].

Л. Ясюкова виявила, що гальмівний вплив на становлення соціального інтелекту молодших школярів має властива багатьом дітям у цьому віковому періоді некерована рухова й емоційна реактивність [7]. Дані Т. Недвецької свідчать про те, що низький рівень розвитку соціального інтелекту характерний для дітей із реактивним типом соціальної активності [4]. М. Акімовою встановлено, що слабкість нервової системи обмежує можливості індивідів оперувати великим обсягом інформації [3], що, безумовно, впливає й на успішність функціонування соціального інтелекту.

Г. Бійбосуною з'ясовано, що в дорослих із середнім та високим рівнями соціального інтелекту достовірно вище за методикою ІТО Л. Собчик показники «Екстраверсія» та «Спонтанність», ніж в осіб із соціальним інтелектом нижче середнього, у яких вище показники за шкалами «Ригідність», «Мензитивність» і «Тривожність» [2].

Дані нашого попереднього дослідження показали, що динамічні властивості темпераменту (екс-

траверсія, ригідність, емоційна збудливість, темп реакцій, активність) не мають істотного впливу на формування загального рівня соціального інтелекту й окремих здібностей, які входять до його складу. Найбільш істотним був вплив темпу реакції як властивості темпераменту на рівень розвитку здібностей соціального інтелекту, найбільш залежною від динамічних властивостей темпераменту виявилася здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки [7].

У літературі представлені дані, згідно з якими ліва півкуля значною мірою «відповідає» за понятійне, конвергентне (націлене на одне правильне рішення) мислення, прогнозування майбутніх подій, висування гіпотез, у семантичній пам'яті лівої півкулі зберігаються усвідомлені соціальні стереотипи та соціальна система значущостей, тоді як права півкуля забезпечує інтуїтивне, почуттєве, образне мислення, здійснюючи перевірку гіпотез, має справу з актуальним часом, діями «тут і зараз» [5].

Мета статті – з'ясування особливостей взаємозв'язків здібностей соціального інтелекту та нейродинамічних властивостей індивіда в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. У роботі використані методика діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда та М. Саллівен (субтест 1 «Історії із завершенням», вимірює здатність передбачати наслідки поведінки персонажів у визначеній ситуації; субтест 2 «Групи експресії», вимірює здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини; субтест 3 «Вербальна експресія», вимірює здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх спричинила; субтест 4 «Історії з доповненням», вимірює здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях), методика діагностики структури темпераменту В. Русалова (ОСТ), методика визначення стилю навчання та мислення (автори: П. Торранс, С. Рейнолдс, Т. Ригель, О. Болл), а також критерій рангової кореляції Спірмена.

У дослідженні взяли участь 36 курсантів молодших курсів (юнаків та дівчат) Харківського національного університету внутрішніх справ. Найбільші середні оцінки курсанти отримали за виконання завдань субтеста 1 «Історії із завершенням», найгірші – субтеста 4 «Історії з доповненням».

Емпіричні дані свідчать про те, що здатність передбачати наслідки поведінки персонажів у визначеній ситуації (субтест 1 «Історії із завершенням») незначним чином пов'язана із властивостями темпераменту (див. табл. 1).

Здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини (субтест 2 «Групи експресії») виявилася також мало взаємозалежною із властивостями темпераменту, але в обстеженій групі була пов'язаною статистично достовірним зворотним зв'язком ($r_s = -0,44$, $p \leq 0,01$) з емоційністю, чутливістю, зокрема й до невдач у роботі (показник «Емоційність» методики ОСТ) (див. табл. 1).

На нашу думку, незначний вплив властивостей темпераменту на вказані здібності та менший порівняно з іншими здібностями соціального інтелекту обстежених зумовлений тим, що вони формуються раніше в онтогенезі та є більш сформованими в юнацькому віці.

Більш значний вплив властивості темпераменту мали на здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх спричинила (субтест 3 «Вербальна експресія»). Ця здібність в учасників дослідження виявилася пов'язаною з легкістю переключення з одного виду діяльності на інший, швидкий перехід з одних форм мислення на інші в процесі взаємодії із предметним середовищем, прагненням різноманітних форм предметної діяльності (показник «Пластичність», $r_s = 0,48$, $p \leq 0,01$) та мовленеворуховою швидкістю, швидкістю мовлення (показник «Соціальний темп», $r_s = 0,33$, $p \leq 0,05$), негативний зв'язок був діагностований з емоційністю в комунікативній сфері, чутливістю до невдач у спілкуванні («Соціальна емоційність», $r_s = -0,27$) (табл. 1).

Здатність обстежених розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей

Таблиця 1

Особливості взаємозв'язку соціального інтелекту та властивостей темпераменту

Показник темпераменту за методикою ОСТ	Показник за методикою Дж. Гілфорда, r_s				
	Субтест 1	Субтест 2	Субтест 3	Субтест 4	Загальний рівень
Ергічність	0,10	0,07	0,20	- 0,35*	0,11
Соціальна ергічність	0,08	0,10	0,06	- 0,21	0,05
Пластичність	0,07	- 0,09	0,48**	- 0,22	0,17
Соціальна пластичність	- 0,09	- 0,08	- 0,03	- 0,14	- 0,17
Темп	0,09	- 0,08	0,03	- 0,14	- 0,01
Соціальний темп	0,09	- 0,13	0,33*	- 0,17	0,12
Емоційність	- 0,13	- 0,44**	- 0,01	- 0,18	- 0,33*
Соціальна емоційність	- 0,10	0,09	- 0,27	- 0,05	- 0,16

Умовні позначки: * – $p \leq 0,05$ за $r_{ср.} = 0,33$ для $N = 36$; ** – $p \leq 0,01$ за $r_{ср.} = 0,43$ для $N = 36$.

Таблиця 2

**Особливості взаємозв'язку соціального інтелекту та типу функціональної асиметрії
головного мозку**

Показник за методикою Дж. Гілфорда	Тип функціональної асиметрії головного мозку, r_s		
	лівопівкульний	правопівкульний	рівнопівкульний
Субтест 1	- 0,12	- 0,28	0,31
Субтест 2	- 0,40*	- 0,30	0,47**
Субтест 3	- 0,32	- 0,34*	0,48**
Субтест 4	0,00	0,16	0,12
Загальний рівень	- 0,38*	- 0,44**	0,59**

Умовні позначки: * – $p \leq 0,05$ за $r_{s_{кр.}} = 0,33$ для $N = 36$; ** – $p \leq 0,01$ за $r_{s_{кр.}} = 0,43$ для $N = 36$.

у цих ситуаціях виявилася пов'язаною статистично достовірним зворотним зв'язком ($r_s = -0,35$, $p \leq 0,05$) з потребою в освоєнні предметного світу, прагненням розумової та фізичної праці (показник «Ергічність»). З іншими властивостями темпераменту зв'язок не досягав рівня статистичної значущості, але був більш тісним, ніж з іншими здібностями соціального інтелекту учасників дослідження (див. табл. 1).

Із загальним рівнем соціального інтелекту учасників дослідження найтісніший зворотний зв'язок був з емоційністю, чутливістю, зокрема й до невдач у роботі (показник «Емоційність») ($r_s = -0,33$, $p \leq 0,05$). Загалом, негативний зв'язок загального рівня соціального інтелекту й окремих здібностей, які входять до його складу, підтверджує їх когнітивний аспект, пізнавальну природу.

У проведеному дослідженні з'ясовано, що зі здібностями обстежених, які входять до складу соціального інтелекту, істотним чином пов'язаний тип функціональної асиметрії головного мозку (див. табл. 2).

Домінування лівопівкульного типу перероблення інформації негативно пов'язано зі здібністю до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини ($r_s = -0,40$, $p \leq 0,05$), здібністю розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх викликала ($r_s = -0,32$) та загальним рівнем соціального інтелекту ($r_s = -0,38$, $p \leq 0,05$).

Домінування правопівкульного типу перероблення інформації негативно пов'язано з рівнем розвитку здібності передбачати наслідки поведінки суб'єктів у певній ситуації, здібності до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини, здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх спричинила ($r_s = -0,34$, $p \leq 0,05$) та загальним рівнем соціального інтелекту ($r_s = -0,44$, $p \leq 0,01$).

Домінування рівнопівкульного типу перероблення інформації позитивно пов'язано з рівнем розвитку здатності передбачати наслідки пове-

ділки суб'єктів у певній ситуації ($r_s = 0,31$), здібності до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини ($r_s = 0,47$, $p \leq 0,01$), здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх спричинила ($r_s = 0,48$, $p \leq 0,01$), та загальним рівнем соціального інтелекту ($r_s = 0,59$, $p \leq 0,01$).

Зазначимо, що тип функціональної асиметрії головного мозку мав найслабші зв'язки зі здібністю курсантів розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях, більш виражений був зв'язок зі здібністю передбачати наслідки поведінки персонажів у визначеній ситуації.

Отже, більш високому рівню розвитку здібностей передбачати наслідки поведінки суб'єктів у певній ситуації, здібності до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини, здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх викликала, та загального рівня соціального інтелекту сприяє рівнопівкульний тип перероблення інформації та заважає домінування право-півкульного або лівопівкульного типу.

Висновки. Вплив властивостей темпераменту на рівень розвитку здібностей соціального інтелекту в юнацькому віці обмежений. Найменше впливають властивості темпераменту на рівень розвитку тих здібностей курсантів, які формуються раніше в онтогенезі та мають більш високий рівень розвитку (здібність передбачати наслідки поведінки суб'єктів у певній ситуації, здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини). Найбільш тісні зв'язки в обстеженій вибірці були між властивостями темпераменту та здібністю розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях, яка мала нижчий за інші здібності рівень розвитку.

Більш високому рівню розвитку загального рівня соціального інтелекту та окремих його здібностей в юнацькому віці сприяє рівнопівкульний тип перероблення інформації.

Загалом, найбільш істотний вплив нейродинамічних властивостей в юнацькому віці був на таку властивість соціального інтелекту, як здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що їх спричинила.

Надалі отримані дані було б доцільно перевірити за допомогою психофізіологічних методів дослідження.

Література:

1. Алимova Т. Психофизиологические предпосылки развития социального интеллекта в старшем дошкольном возрасте. URL: http://psihologia.biz/psihologiya-psihologiya-obschaya_693/alimova-tatyana-vladimirovna-17920.html (дата обращения: 12.01.2018 р.)
2. Бийбосунова Г. Взаимосвязь личностных свойств и социального интеллекта преподавателей вузов. *Вестник КPCУ*. 2009. Т. 9. № 12. С. 111–115.
3. Дружинин В. Психология общих способностей. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 368 с.
4. Недвецкая Т. Социальная активность детей с разным уровнем социального интеллекта. *Восточное партнерство*. 2012. URL: http://www.rusnauka.com/26_WP_2012/Psihologia/12_116361.doc.htm (дата обращения: 12.01.2018).
5. Силина Е., Евтух Т. Межполушарная асимметрия и индивидуальные различия : монография. Пермь : Перм. гос. пед. ун-т., 2004. 136 с.
6. Харченко С. Индивідуальні чинники формування соціального інтелекту. *Право і безпека*. 2016. № 1. С. 167–171.
7. Ясюкова Л. Лонгитюдное исследование динамики социального интеллекта младших школьников. *Ананьевские чтения – 2011. Социальная психология и жизнь : материалы Научной конференции, 18–20 октября 2011 г., Санкт-Петербург*. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2011. URL: https://psihologia.biz/psihologiya-psihologiya-obschaya_693/yasyukova-longityudnoe-issledovanie-dinamiki-16176.html (дата обращения: 12.12.2018).

Харченко С. В. Нейродинамические свойства как предпосылка формирования способностей социального интеллекта курсантов вуза со специфическими условиями обучения

Показано, что в обследованной группе наиболее связана с динамическими свойствами темперамента способность понимать логику развития ситуаций взаимодействия, значение поведения и понимать изменение значения сходных вербальных реакций человека в зависимости от контекста вызвавшей их ситуации. Выявлена зависимость уровня развития способностей социального интеллекта от типа функциональной асимметрии головного мозга. Доказано, что более высокому уровню развития социального интеллекта и отдельных его способностей способствует равнополушарный тип переработки информации.

Ключевые слова: *социальный интеллект, способности социального интеллекта, свойства темперамента, функциональная асимметрия головного мозга, курсант.*

Kharchenko S. V. Neurodynamic properties as a prerequisite for the formation of abilities of social intelligence cadets University with specific learning conditions

It is shown that in the surveyed group the most related to the dynamic properties of temperament is the ability to understand the change in the meaning of similar verbal reactions of a person depending on the context of the situation that caused them and the logic of interaction situations, the value of behavior. The dependence of the level of development of social intelligence abilities on the type of functional asymmetry of the brain. It is proved that the higher level of development of social intelligence and its individual abilities contributes to the type of processing of information.

Key words: *social intelligence, abilities of social intelligence, psychophysical properties of temperament, functional asymmetry of brain, cadet.*